И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 13.23.673 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК 37; 373; 51; 821; 512.154 ;82/.1

БАЙИЕВА БЕГАЙЫМ АБДУГАПАРОВНА

АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ПОЭМАЛАРЫН ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ (ОРТО МЕКТЕПТИН МИСАЛЫНДА)

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2024

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин филологиялык билим берүүнүн технологиялары кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Сакиева Сайипжамал Салайдиновна**
педагогика илимдерининин доктору, профессор,
Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
педагогика, психология жана окутуунун
технологиялары кафедрасынын башчысы

Расмий оппоненттер: ....
....
....
....

Жетектөөчү мекеме: ....
....
....
....

Диссертациялык ишти коргоо 20___-жылдын .... саат ....дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Кыргыз Билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илиминин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган **Д** 13.23.673 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Бишкек шаары, 10-кичи району, Т. Саманчин көчөсү, 10 а.

Диссертациялык коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: …………………………………

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51А) жана Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 547) китепканаларынын жана http:arabaev. kg/do.kg таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын ....да таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент **Омурбаева Д. К.**

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. Азыр коом кандай болсо балдар аны дал ошондой чагылдырып жатат. Интернет жана дүйнөлүк массалык маалыматтын таасири өтө күчөгөн азыркы шартта балдар жалган менен чындыкты, түбөлүк менен утурумдукту, жакшы менен жаманды ажырата албай чөйрө кандай болсо ошол нукка карап агылууда. Өкүнүчтүүсү бул нерсе нормага айланып бараткан көрүнүш бойдон калууда. Балдарды азыркы опурталдуу чөйрөнүн терс көрүнүштөрүнөн арылтып, виртуалдуу дүйнөнүн ашыкча колдонуу кесепетинин курмандыгы болуп кетпеши үчүн алардын дүйнө таанымын, аң-сезимин байытып, руханий жактан калыптануусун ишке ашыруубуз зарыл. Ар кандай коомдук түзүлүштө анын социалдык-экономикалык түрдүү формациясында адамдын материалдык эмес, руханий жактан калыптануусу биринчи пландагы маселе болуп келген. Анткени адамдын инсандыгы (личностту) анын руханий, адеп-ахлактык абалына жараша калыптанат. Ушул багытта Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 29-январында «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы» Жарлыгы жаштарды улуттук асыл нарктар менен тарбиялоого өзгөчө басым жасады.

Оригиналдуулук менен новаторлуктун эң жогорку үлгүсүн, Алыкул Осмоновдун поэмаларынан көрүүгө болот. Алыкул Осмонов өз учурундагы поэтикалык, а түгүл прозалык көлөмдүү чыгармаларда кездешпеген сюжет куруу ыкмасынын жана ой айтуунун жаңы формасын кыргыз адабиятына алып келген. Акын адамдардын ички дүйнөсүндөгү толгонууларын, адеп-ахлактык талаптарына карама-каршы келген конфликтерди көркөм сөздө чагылдырды. Каармандардын ошондой моменттерин ички уйгу-туйгуларын, психологиялык абалдарын чебер сүрөттөп, окурмандардын эстетикалык түшүнүктөрүн байытып, адамдарга тиешелүү татаал дүйнөнүн дагы бир кырын ачып берди. Мына ошол өзгөчөлүктөрү менен Алыкул Осмоновдун поэмалары жылдар жылганына карабастан муундан-муунга өтүп, элдердин эстетикалык талаптарын канааттандырып, көркөм дүйнөгө өз таасирин тийгизип, коомчулуктун руханий мүлкүнө айланып жаткандыгында. Ушул өңүттөн алганда жаштардын руханий жан дүйнөсүн байытууда, эстетикалык табитин арттырууда, өздүгүн таанууда Алыкул Осмоновдун поэмалары өзгөчө маанилүү орунду ээлейт.

Орус адабиятынын окутуунун методикасында анын ичинде поэмаларды окутуу проблемасы Ф. И. Буслаев [1956], В. И. Водовозов [1958], В. Я. Стоюнин [1954], В. П. Острогорский [1985], А. П. Квятковский [1966], В. В. Голубков [1962], В. А. Роткович [1976], Л. И. Тимофеев [1974], Г. Л. Абрамович [1975], З. Я. Рез [1977], Н.А. Гуляев [1985], М. А. Рыбникова [1963] эмгектеринде каралган.

Кыргыз адабиятын окутуунун методикасында методист-окумуштуулар К. Иманалиев «Кыргыз адабияттын окутуунун жолдору» (1966), «Орто мектептерде кыргыз адабиятын окутуу методикасынын негизги маселелери» (1973), «Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы» (1976), Б. Алымов «Кыргыз совет адабиятын окутуунун айрым маселелери» (1972), «Орто мектептерде кыргыз адабиятын окутуу методикасынын негизги маселелери» (1973), «Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы» (1981), А. Сакеев «Толубай сынчыны окутуу» (1975), О. Сооронов «Согуш темасындагы кыргыз поэмаларынын сюжеттик мотивдери» (1982), Н. Ишекеев «Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы» (1994), «Кыргыз адабиятынын окуу программалары» (2010), «Кыргыз адабиятынын окуу китептери: өткөнү, бүгүнкүсү жана келечеги» (2011), А. Ж. Муратов «V-VIII класстарда адабият теориясын окутуу» (1992), «Адабият–ыйман сабагы (А. Осмоновдун жана Ч. Айтматовдун чыгармаларын V-XI класстарда окутуу боюнча методикалык колдонмо)» (1992), Г. Ж. Орозова «Түрк элдеринин поэмалары: тарыхый процесс жана эпикалык байланыш» (2000), Ж. А. Эшиевдин «Мектептерде поэмаларды окутуунун илимий-методикалык негиздери» (2009) эмгектеринде поэмаларды окутуу методикасы боюнча ар тараптуу проблемаларды изилдешкен.

Диссертациялык изилдөөлөрдө Т. Мусанбетов «А. Осмоновдун өмүрүн жана чыгармачылыгын V-X класстарында үйрөтүү» (1990) аттуу кандидаттык диссертациясы акындын биографиясын, программада сунуш кылынган чыгармаларын окутуу маселесине арналган, Ж. А. Эшиевдин «Мектепте поэмаларды окутуунун илимий-методикалык негиздери (V-VII класстардын мисалында)» (2006) деген диссертациялык иши мектепте поэма жанрындагы чыгармаларды окутуунун системасын илимий-методикалык жактан негиздөө, аларды окутуунун натыйжалуу жолдорун талдаган, Р. Ж. Дөөлөтбакованын «Кыргыз адабиятындагы майдан темасындагы поэмаларды окутуу» (2016) кандидаттык диссертациясы жалпы билим берүүчү орто мектептерде майдан темасындагы поэмаларды окутуунун методикалык, педагогикалык бирдиктүү системасын түзүүгө арналган, А. Б. Батыркулова «Орто мектептин кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуунун методикасы» (2021) деген диссертациясында орто мектепте кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуунун методикасын иштеп чыккан. Жалпысынын биздин теманын айланасында бир катар уникалдуу изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Биздин изилдөө болсо конкреттүү багытта орто мектепте Алыкул Осмоновдун окуу программада сунушталган жалпы поэмаларын билим берүү жана тарбиялоо процессинде окутуунун жаңы технологиялары менен үйрөтүүгө арналат.

Биздин изилдөө темабызга киришүү алдынан бир катар *карама-каршылыктар* бар экенин аныктадык. Алар: *биринчиден,* Алыкул

Осмоновдун поэмалары узак убакыттан бери окутулуп келе жатса да, акындын жалпы поэмаларын окутуунун технологиялары боюнча методикалык изилдөөлөрдүн аздыгы; *экинчиден*, Алыкул Осмоновдун поэмалары кыргыз адабиятында кеңири берилсе да, аларды окутуунун технологиялары боюнча мугалимдердин тажрыйбаларынын үйрөнүлүп, илимий-педагогикалык жактан жалпыланбагандыгы; *үчүнчүдөн*, Алыкул Осмоновдун поэмалары окутууда мектеп практикасында акындын поэмаларынын оригиналдуулук, новаторлук үлгүлөрүн ачып берүүгө басым жасалбагандыгы; *төртүнчүдөн,* азыркы кезде окуучулардын ыр түрүндөгү чыгармаларга болгон кызыгуусунун пассивдүүлүккө айланып бараткандыгы жана алардын кызыгууларын калыптандырарлык заманбап методикалык эмгектердин жазылбай жаткандыгы.

Жогорудагыдай карама-каршылыктар жана аларды жоюунун зарылдыгы, орто мектепте кыргыз адабиятын окутууга коюлган азыркы талаптар биздин теманын **проблемасын** аныктап, темабызды **«Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары (орто мектептин мисалында)»** деп атадык.

Теманын ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин илимий-изилдөө иштери менен байланышат.

Изилдөөнүн максаты - орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун натыйжалуу технологияларын илимий-теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун тарыхын, азыркы абалын, проблемаларын, өзгөчөлүктөрүн, аны окуп-үйрөнүүнүн максатын, милдеттерин аныктоо.
2. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын методологиялык жана дидактикалык негиздерин ачып көрсөтүү; «поэма», «окутуунун технологиялары» түшүнүктөрүнө педагогикалык аспектиден теориялык анализ жүргүзүү.
3. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутууда окутуунун натыйжалуу технологияларын практикага сунуш кылуу.
4. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу боюнча сунуш кылынган окутуунун технологияларын педагогикалык экспериментте текшерүү, алардын жыйынтыктарын талдоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу төмөнкүлөр менен аныкталат: орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары, ыкмалары, жолдору, каражаттары философия, адабият таануу, педагогика, психология илимдеринин соңку жетишкендиктерине негизделип алгачкы жолу

иштелип чыкты; орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуу программаларындагы, окуу китептериндеги орду, ролу диахрондуу иликтөөгө алынды жана өркүндөтүүнүн жолдору далилденди; Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары боюнча методисттердин, мугалимдердин тажрыйбалары жалпыланды; Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларынын методикасы педагогикалык тажрыйбадан өткөрүлүп, эффективдүү делген жолдор жана ыкмалар практикага сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: изилдөөдөн алынган натыйжалар, сунуш кылынган жоболор кыргыз адабияты мугалимдерине сабакта Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын теориялык жана практикалык жактан аңдап-түшүнүүгө карата дидактикалык маалыматтарды бере алат. Изилдөөдөгү сабактын мектеп мугалимдери үчүн иштелип сунушталган үлгүлөрү, усул-ыкмалары окуучулардын өз алдынча креативдүү ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө, адабиятка өтүлө турган темага болгон кызыгууларынын артылышына түрткү болот. Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу иштерин жакшыртууга, өркүндөтүүгө, алардын билим берүүчүлүк жана тарбиялык маанисинин тереңдетилишине өбөлгө түзөт. Изилдөөнүн материалдары мектепте, орто жана жогорку окуу жайларында методикалык колдонмо катары пайдаланылат. Сунуштар окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду жакшыртууда, окутуучуларга жогорку жана орто окуу жайларында курстук, дипломдук, магистрдик иш жаздырууда багыт берет.

Коргоого коюлуучу диссертациянын негизги жоболору:

- орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын колдонуп үйрөтүүдө адабият мугалимине зарыл болуучу педагогикалык-дидактикалык, психологиялык, эстетикалык, тилдик методологиялык негиздер ар дайым өркүндөтүп турууну талап кылат;
- Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу аркылуу окуучулардын окутуунун жана тарбиялоонун технологиялары бул процесттин максат-милдеттерине, мазмунуна, принциптерине, методикасына байланыштуу ишке ашырылат;
- орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун жаңы технологиялары окуучулардын маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өзүн-өзү таануу жана көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүктөрүн жогорулатууга өбөлгө түзөт;
- Алыкул Осмоновдун поэмалары аркылуу окуучуларды патриоттуулукка, гумандуулукка тарбиялоо, улуттук наркты сактоону, барктоону үйрөтүү боюнча изилдөөбүздүн теориялык негиздерин

педагогикалык эксперименттен өткөрүү биздин сунуштардын практикада пайдаланууга туура келишин тастыктайт.

Изденүүчүнүн жекече салымы: Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларынын натыйжалуу ыкмалары, окутуунун тарыхы, өзгөчөлүктөрү, бул багытта изилдөөнүн эволюциясы, акындын поэмаларын окутуунун жаңычыл ыкмалары изденүүчү тарабынан жекече иштелип чыкты жана практикага сунушталды. Бул ыкмалардын натыйжалуулугу педагогикалык эксперименте жекече текшерилди. Илимий иштин негиздери жеке өзү тарабынан апробацияланды.

Илимий изилдөөнүн натыйжарын тастыктоо (апробациялоо). Диссертациялык тема боюнча илимий-практикалык кеңешмелерде докладдар жасалган, тема боюнча макалалар жазылды жана иш аткарылган жерде – ОшМУда, ж.б. жогорку окуу жайларда талкууланды.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы – Ош шаарындагы №52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицейи, Жалал-Абад областындагы Базар-Коргон районундагы Ж. Бөкөнбаев атындагы жатак-гимназия мекемеси, Кара-Суу районундагы № 130 Ш. Жумаев, Өзгөн районундагы №26 П. Жолдошов атындагы орто мектептери.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: Эмгектин жалпы көлөмү –170 бет, пайдаланылган адабияттардын тизмеси – 176, таблицалар – 20, сүрөттөр – 6.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Биринчи бап «Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларынын теориялык-методологиялык маселелери жана изилдениш тарыхы» деп аталат. Анын *«Поэма жанрынын теориялык-терминологиялык аспектиси жана анын адабияттагы орду»* деп аталган 1-параграфында философия, адабият таануу, педагогикадагы «поэма» түшүнүгү жана анын жанрдык табияты боюнча фольклорист-адабиятчылар В. Г. Белинский, В. И. Водовозов В. П. Острогорский, А. П. Квятковский, В. А. Роткович, Л. И. Тимофеев, Г. Л. Абрамович, З. Я. Рез, Н.А. Гуляев, М. Борбугулов, Ж. Шериев, А. Ж. Муратов, Г. Ж. Орозова, Ж. А. Эшиев ж.б. эмгектериндеги эреже-аныктамаларга токтолуп өттүк. Ошондой эле поэма жанрынын адабияттагы орду жөнүндө сөз болду.

Поэма жанр катары ар кандай адабий системаларда жана доорлордо жашап келген. Ырас, ал поэма деген жанрдык аталышка советтик доордо, негизинен орус акындарынын таасиринен улам ээ болуп болуп, адабият таануу илими пайда болгондон кийин анын жанрдык белгилери аныктала башталган. Поэма – кыргыз адабиятында эң кеңири тараган жанр болуу менен бирге, ал мектептик окутууда өз ордун татыктуу ээлеп келе жатат.

Бул анын жанрдык спецификасы жана окуучулардын кабыл алуусуна ыктуу экендиги менен байланышат. Жазма адабияттын пайда болушу менен поэманын активдүүлүгү артып, турмуштун ар түрдүү жактарын терең ачып берүүдө акындар үчүн зор кызмат кылды. А. Токомбаевдин «Өз көзүм менен», Т.Үмөталиевдин «Айсулуу», «Кубат», Ж.Бөкөнбаевдин «Ажал менен Ар-намыс», А.Осмоновдун «Жеңишбек», «Толубай сынчы», Ж.Турусбековдун «Энем», «Каракчынын трагедиясы», А.Токтомушевдин «Какшаалдан кат», С.Эралиевдин «Ак-Мөөр», «Жылдыздарга саякат» поэмаларын атап көрсөтүүгө болот.

Адабиятчы Г. Ж. Орозова, Ж. А. Эшиевдин эмгектери бул главаны жазууда методологиялык таянычы болду жана алар изилдөөбүздү илимий-теориялык жактан аргументтүү жана ишенимдүү болушуна жардам берди.

«Чет элдик жана Ата Мекендик адабияттардагы «окутуунун технологиялары» түшүнүгү жана анын билим берүү системасындагы орду жана өркүндөтүүнүн зарылдыгы» деп аталган 2-параграфта чет элдик жана Ата Мекендик адабияттардагы «окутуунун технологиялары» түшүнүгү жана анын билим берүү системасындагы орду жана өркүндөтүүнүн зарылдыгына анализ жүргүзүлдү. Окутуу технологиясы – билим берүү стандартында, окуу программасында көрсөтүлгөн максатка жетүү үчүн окутуунун методдорун, каражаттарын, формаларын, шарттарын иштеп чыгуунун, тандоонун, колдонуунун жана текшерүүнүн жолу. Демек, технология тигил же бул ишмердүүлүктү жогорку чыгармачылык деңгээлде жүргүзүү жана аны үйрөнүү болуп саналат.

Чет элдик окумуштуулар П. Я. Гальперин, Н. Ф. Талызина, П. М. Эрдниев, В. П. Беспалько, Г. К. Селевко, И. П. Подласый, В. А. Сластенин жана Ата мекендик окумуштуулар И. Б. Бекбоев, Э. М. Мамбетакунов, А. Ж. Муратов, Ж. А. Чыманов, С. О. Байгазиев, С. К. Рысбаев, Б. К. Үкүева, Б. М. Акматов, С.Т. Батаканова, С. С. Сакиева, А. Т. Саттарова, Б. К. Оторбаев, К. К. Акматов ж.б. эмгектеринде окутуунун технологиясы берген аныктама-эрежелер, жана анын билим берүү системасындагы орду жана өркүндөтүүнүн зарылдыгы боюнча сөз болот.

Ошондой эле педагогика илимине окутуунун технологиясы, тарбиялоонун технологиясы, окутуп-үйрөтүү технологиясы, билим берүүнүн технологиясы, проблемалуу окутуунун технологиясы, салттуу технология, программалоонун технологиясы, проблемалуу окутуунун технологиясы, автордук технология түшүнүктөрүнүн максаты, милдети, айырмачылыктары жөнүндө сөз болот.

«Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуу программаларындагы, окуу китептериндеги берилиши, методикалык эмгектерде изилдениши» деп аталган 3-параграфта теманын тарыхый-

методологиялык негиздери көрсөтүлдү. Мында акындын поэмаларынын окуу программалары, окуу китептериндеги берилиш тарыхына экскурс жасалып, тарыхый-эволюциялык аспектиде обзор берилди. Изилдөө ишибиздин бул бөлүмүндө акындын поэмаларын XX-XXI кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы боюнча үч доорго 1) Улуу Ата Мекендик согуш жана андан кийинки мезгилдеги кыргыз адабияты (1941-1960), 2) 60-80 жылдардагы кыргыз адабияты (1961-1984), 3) көз карандысыздыкты алгандан кийинки мезгилдер (1991-жылдан баштап) бөлүп карадык.

1) Улуу Ата Мекендик согуш жана андан кийинки мезгилдеги кыргыз адабияты (1941-1960). Акындын поэмалары 1947-жылы киргизилип, 1954-55-окуу жылынан баштап туруктуу окутулуп келе жатат. 1955-56-окуу жылынан баштап программага V–VII класстарда алгач А.Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасы киргизилет. Улуу Ата Мекендик согуштан кийин 1947-48-жылдарда кыргыз жазма адабиятынын акын, жазуучулары чыгармачылык жактан жетилип, ар түрдүү жанрдагы, формадагы поэмаларды жаратып, поэма негизинен адабияттын оң флангысына көтөрүлүп калган эле. Мына ошолордун катарында өзгөчө согуш темасындагы Алыкул Осмоновдун «Жеңишбек» поэмасы адабий окутуу процессинин жаңы сапаттык баскычка көтөрүлүшүнө көмөк көрсөткөн.

2) 60-80 жылдардагы кыргыз адабияты (1961-1984). Кыргыз адабиятын окутуунун мамлекеттик программаларында 1960-жылдары кыргыз поэмаларына окутууга олуттуу орун берилген. Дал ушул жылдары окуу программа, окуу китептерине акындын «Жеңишбек», «Майдын түнү», «Махабат» поэмалары киргизилген. Акындын бул поэмаларынын киргизилиши окуучулардын эстетикалык жан дүйнөсүнүн көрөңгөсүн көтөрүүгө чоң салым кошорун ошол жылдын адабиятчылары да, Алыкул таануучулар да, окуу программасын түзүүчүлөр да, окуу китептерин жазган авторлор да туура аңдашкан.

3) Көз карандысыздыкты алгандан кийинки мезгилдер (1991-жылдан баштап). Ал эми 1991-жылы Кыргызстан эгемендүү өлкө болгондон кийин программа түзүү иштерине белгилүү окумуштуулар С. О. Байгазиев, А. Ж. Муратов, С. К. Рысбаевдер тарабынан түзүлгөн окуу программаларында 6-класста «Толубай сынчы», 9-класста «Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер», 10-класста «Жеңишбек», «Майдын түнү» поэмалары окутууга сунушталган.

Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун методологиялык жана дидактикалык негиздери катары философия, педагогика, эстетика, адабият таануу, лингвистика боюнча эмгектер пайдаланылды. Ошондой эле бул багытта КРдин Билим берүү жана илим

министрлиги иштеп чыккан жана коллегиясында бекиткен нормативдик документтер (мыйзамдар, окуу планы, адабиятты окутуунун концепциялары жана мамлекеттик стандарттары, окуу программалары, окуу китептери, баалоонун жана баа коюунун нормалары ж.б.) жетекчиликке алынды. Орто мектептерде кыргыз адабиятын окутуу проблемасын чагылдырылган илимий эмгектер (К. Иманалиев, Б. Алымов, Н. Ишекеев, О. Сооронов, С. О. Байгазиев, А. Ж. Муратов, С. К. Рысбаев, Т. М. Мусанбетов, Б. М. Акматов, К. К. Акматов, Ж. А. Эшиев Р. Ж. Дөөлөтбакова ж.б.) диссертациябыздын методологиялык таянычы болду жана алар изилдөөбүздү илимий-теориялык жактан аргументтүү жана ишенимдүү болушуна жардам берди.

Диссертациянын 2-бабы **«Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары боюнча илимий изилдөөнүн материалдары жана методдору»** деп аталат да, анда изилдөөнүн материалы катары кыргыз адабияты боюнча мамлекеттик стандартта, окуу программаларында, окуу китептеринде сунушталган Алыкул Осмоновдун поэмаларынын берилиши боюнча анализ көрсөтүлөт. Ошондой эле педагогикалык эксперименттик жүрүшү жана иштердин жыйынтыктары боюнча сөз болот.

Бул баптын биринчи бөлүмү *«Илимий изилдөөнүн материалдары»* деп аталып, эмгекти жазууда таяныч болгон жана изилдөөгө алынган материалдар чагылдырылат.

Изилдөөнүн объектиси – орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети – орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары.

Диссертациянын материалдары болуп биринчи кезекте КРнын Президентинин жарлыктары («Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы», «Улуттук нарк жөнүндө»), мыйзам актылары («Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндөгү»), концепциялар («Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын, рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы», «Адабий билим берүүнүн концепциясы»), өнүгүү программалары (2021-2040-жылдарга билим берүүнү өнүктүрүү программасы), стандарттар («Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты», «Кыргыз Республикасынын окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5-11-класстары үчүн «Кыргыз адабияты» предметтик стандарты»), окуу программалары (Кыргыз Республикасынын окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5-11-класстары үчүн Кыргыз адабиятынын программасы), окуу китептери, методикалык колдонмолор, окутууга

сунуш кылынган Алыкул Осмоновдун поэмалары, мугалимдердин тажрыйбалары ж.б. эсептелет.

Орто мектептердин адабияттык окуу курсу, адабияттык окуу, кыргыз адабиятынын системалуу курсунда окутууга сунуш кылынган Алыкул Осмоновдун поэмалары өмүрдүн баалуулугу, адам тагдырын, ички дүйнөсүн, психологизм, өнөр касиети ж.б. терең сүрөттөйт. «Толубай сынчы» поэмасында кесипке, өнөргө болгон баалуулук берилген. Азыркы көпчүлүк жаштарыбыз өз кесибине жоопкерчилик менен сүйүп мамиле жасабайт. Толубай сынчы каардуу Азиз хандын тулпарларын мактабагандыгы үчүн көзүн оюп алса да өз кесибине, өнөрүнө кыянаттык кылбайт. «Ким болду экен?» поэмасындагы бийик романтика да, таза реалисттик баяндоо да, драмалык чыңалуулар да, юмор менен какшык да ар түрдүүлүктүн гармониясын түзүү аркылуу чыгарманынын башкы пафосу Ата Журтту сүйгөн адамга болгон ашыктыктын символикалык түрдө эмоциялуу сүрөттөйт. «Эшимкандын тереги» поэмасындагы башкы каарман Эшимкандын образы менен параллель түрдө шарттуу образ теректин символикалык образы да сүрөттөлөт. Бул символикалык терек терс каармандардын чыныгы жүзүн ачууда чон роль ойноо менен оң каармандардын жакшы сапаттарын ачып берет. «Өлүп тирилгендер» поэмасы согуш темасын чагылдыруу менен пенде идеясын дагы башка жаңы планда ача алган. «Жеңишбек» поэмасы күтүү, сагынуу азабын атанын образында ачып берет, «Майдын түнү» поэмасындагы аял затына карата мамиленин турмуштук кырдаалда көрсөтүлгөндүгү, ак сүйүүнүн кызганчаактыктын үстүнөн болгон жеңиши аркылуу моралдык тазалыкка чакырат.

Жогоруда аты аталган оригиналдуулук жана новаторлуктун штампын алып жүргөн акындын поэмалары орто мектептердин окуу программаларына жана окуу китептерине киргизилген. Аларды инновациялык жолдор менен окутуунун технологияларын ачып берүү биздин милдет болгондуктан, диссертациялык изилдөөнүн негизги материалдары да жогорудагы акындын поэмалары болду. Бул поэмалар окуучуларды окуу жана түшүнүү ишмердүүлүгүн калыптоодо, адептик, эмоционалдык сезимдерин, эстетикалык табитин өстүрүүдө, адамды жана дүйнөнү таанып-билүүдө өзгөчө мааниге ээ.

Диссертациянын бул главасында 6,9,10-класстарда Алыкул Осмоновдун кайсы поэмалары сунушталгандагы, аларды окутууда кайсыл жактарына өзгөчө көңүл буруу керектиги көрсөтүлдү.

Эмгегибиздин экинчи параграфы *«Илимий изилдөөнүн методдору»* деп аталат да, алгач эле ишти жазууда колдонулган теориялык методдорду көрсөттүк. Изилдөө ишибиздин илимий-теориялык деңгээли жогору болушу үчүн теманын методологиялык негиздерин үйрөнүү, б.а., илимий

эмгектерди изилдөө жана колдонуу, баарлашуу, окуучулардын оозеки жана жазуу жумуштарын анализдөө, окуучулар жазган дил баян, эсселерди талдоо, анкета алуу, байкоо, мугалимдердин тажрыйбаларын үйрөнүү жана жыйынтыктоо, моделдештирүү методдорду пайдаландык. Бул методдорду кайсыл учурда, эмне максатта колдонгондугубуз да ушул бөлүмдө чагылдырылды.

«Педагогикалык эксперименттик жүрүшү жана иштердин жыйынтыктары» деп аталган 3-параграфта педагогикалык эксперимент методунун максатын, милдеттерин, уюштурулушун жана жыйынтыктарын чагылдырууга арналды. Изилдөөнүн эксперименталдык базалары катары Ош шаарындагы №52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицейи, Жалал-Абад областындагы Базар-Коргон районундагы Ж.Бөкөнбаев жатак-гимназия мекемеси, Кара-Суу районундагы № 130 Шабы Жумаев, Өзгөн районундагы №26 П. Жолдошов атындагы орто мектептери алынды. Бул тажрыйба ишине 662 окуучу катышты, алардын ичинен 331 окуучу контролдук (байкоо) жана 331 окуучу эксперименталдык (тажрыйба) топто иш жүргүздү.

1.1-таблица–Эксперименттик иштин аныктоочу (констатациялоочу) биринчи этабы (2018-2019-жылдар)

Максаты	орто мектепте, анын ичинде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын окутуунун абалын, проблемаларын, окуу программаларын, окуу китептерин жана методикалык камсыздалышын аныктоо, аларды талдап, жалпылаштыруу, илимий иш жазуу үчүн тыянактарды чыгаруу; диссертациянын эксперименталдык негизин, максат-милдеттерин, методдорун, эксперименталдык базаларды тактоо; эксперименттин моделин түзүү; эксперименттин жыйынтыгын чыгаруу үчүн диагностикалык баалоонун критерийлерин иштеп чыгуу ж.б.
Милдети	педагогикалык эксперимент уюштуруунун каражаттарын, методдорун, ык-жолдорун аныктоо жана аларды өркүндөтүү.
Изилдөөнүн методдору	анкета алуу пикирлерди жалпылаштыруу; окуучулар жана мугалимдер менен баарлашуу; сабактарга катышуу; окуучулардын оозеки жана жазуу кебин талдоо; мектеп документтерин анализдөө; мыйзамдарды, окуу пландарын, окуу программаларын, окуу китептерин темага байланыштуу талдоо; тест; байкоо;

	рейтинг; математикалык-статистикалык жолдор менен эсептөөлөр ж.б.
Натыйжалары	Орто мектептерде кыргыз адабиятын, анын ичинде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары менен окутуунун жогорку деңгээлде эместиги аныкталды. Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын окутуу боюнча мугалимдердин компетенттүүлүктөрү изилденди. Орто мектептерде кыргыз адабиятын, анын ичинде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялар менен окутуунун натыйжалуу экендиги белгиленди.

Биринчи этапта сурамжылоого жалпы 662 окуучу катышып, орто мектептерде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун жалпы абалы аныкталды. Аны аныктоо үчүн төмөнкүдөй критерийлер (чен-өлчөмдөр) колдонулду.

1. «Поэма» деген эмне?», «Алыкул Осмоновдун кайсы поэмаларын билесиң?», «Алыкул Осмоновдун поэмаларындагы идеялык-тематикалык өзгөчөлүгү?» деген үч суроо жазылган анкета 6-класстын 255 окуучусуна, 9-класстын 239 окуучусуна, 10-класстын 168 окуучуусуна берип, алардан алынган (жалпы 662 окуучу) жооптор талдоого алынды.

2. Алыкул Осмоновдун поэмалары кандай өзгөчөлүктөрү менен башка чыгармалардан айырмаланып турарын аңгемелешүү жолу менен аныктадык.

3.Мектеп китепканаларындагы Алыкул Осмоновдун поэмаларын кандай окуп жаткандыгын билүү үчүн окуучулардын окурмандык формулярлары текшерилди.

4. Алыкул Осмоновдун поэмалары боюнча окуучулардын оозеки жооптору жана жазма иштери талданды.

5. Окуучулардын Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуп, аларды практикада колдоно алуу компетенттүүлүктөрү анализге алынды ж.б.

Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуучулардын кабыл алуусунун, өздөштүрүүсүнүн деңгээли төмөнкүдөй аныкталды.

1.2-таблица – Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуучулардын өздөштүрүү деңгээли (мында класстар текшерүү жана эксперименталдык болуп бөлүнө элек, баары – 662 окуучу).

№	мектептер, окуучулардын саны	деңгээлдер(% менен)		
		жогорку	орто	төмөнкү
1	№52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицейи	22	50	*28*

2	Ш.Жумаев ат. №130 орто мектеби	21	55	*24*
3	П.Жолдошов атындагы №26 орто мектеби	18	54	*28*
4	Ж.Бөкөнбаев атындагы жатак-гимназиясы	19	56	*25*
	Жалпы (орточо)	18,1	55,1	*28*

Мындан көрүнүп тургандай, окуучулардын Алыкул Осмоновдун поэмаларын өздөштүрүүдө жогорку деңгээли – жалпысы 18,1 пайыз (анын ичинен Ош шаарындагы №52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицей – 22**%**, Кара-Суу районундагы Ш. Жумаев ат. №130 орто мектеп – 21**%**, Өзгөн районундагы П. Жолдошов атындагы №26 орто мектеп – 18**%**, Жалал-Абад областындагы Ж. Бөкөнбаев атындагы жатак-гимназия – 19**%**) орто деңгээл –55,1 төмөнкү деңгээл – 28% көрсөткүчтөрдү түздү.

1.3-таблица – Окуучулардын Алыкул Осмоновдун поэмаларын өздөштүрүү боюнча билим деңгээлинин көрсөткүчтөрү, компетентүүлүктөрү жана алардын критерийлери (10 баллдык баалоо системасы аркылуу)

№	Деңгээлдер	Чен-өлчөмдөрү (критерийлери)
1	**Жогорку (7-10 балл)**	окуучу поэмадан окуганын түшүнөт жана башкаларга түшүндүрө алат; окуучу поэманын идеясын, темасын, каармандарын жакшы билет; поэманын негизинде баяндама, дил баян, эссе жаза алат; поэмадагы түшүнүксүз сөздөрдүн маанилерин сөздүктөр аркылуу таба алат;
2	**Ортоңку (4-6 балл)**	окуучу поэмадан окуганын түшүнүүдө жана башкаларга түшүндүрүүдө айрым бир жетишпестиктерге учурайт; окуучу поэманын идеясын, темасын, каармандарын жакшы билүүдө кээ бир так эместиктерди кетирип коет; поэманын негизинде баяндама, дил баян, эссе жазууда бир аз жетишпестиктерге учурайт; поэмадагы түшүнүксүз сөздөрдүн маанилерин сөздүктөр аркылуу табууда так эместиктер кетирет.
3	**Төмөнкү (4 баллдан төмөн)**	окуучу поэмадан окуганын түшүнбөшү; окуучу поэманын идеясын, теманы, каармандарын толук билбейт; поэманын негизинде баяндама, дил баян, эссе жаза албайт; поэмадагы түшүнүксүз сөздөрдүн маанилерин сөздүктөр аркылуу таба албайт.

Эксперименттин иштин калыптандыруучу, б.а., экинчи этабында төмөнкүдөй иштер аткарылды.

1.4-таблица – Эксперименттин иштин изденүүчү (калыптандыруучу, формирующего) экинчи этабы (2020-2021-жылдар)

Максаты	сунушталган методдордун, иштелип чыккан сабактын үлгүлөрүнүн окуу процессиндеги майнаптуулугун текшерип чыгуу; эксперименттин жыйынтыгы менен алынган деңгээлдерди аныктоо; натыйжаларды илимий жактан мүнөздөө; окуучуларды контролдук жана эксперименталдык топторго бөлүштүрүү, бөлүштүрүүнүн чендерин жана себептерин көрсөтүү.
Милдети	Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутууда мугалимге зарыл теориялык жана практикалык жардамдарды аныктоо; окуучулардын көркөм чыгармаларга кызыгуулары, темаларды өздөштүрүүгө карата суроо-талаптары боюнча маселелерди табуу.
Изилдөөнүн методдору	жалпылаштыруу жана жекелештирүү; баарлашуу; талдоо; анализ; синтез; долбоорлоо; интерпретациялоо; тестирлөө; математикалык-статистикалык эсептөө; моделдештирүү ж.б.
Натыйжалары	орто мектептерде кыргыз адабиятын окуткан мугалимдерге берилүүчү теориялык жана практикалык жардамдар негизинен аныкталды; Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын критерийлери, натыйжалуу методдору белгиленди.

Бул мезгилде биз тандап алган мектептерде окуучулар байкоо (контролдук) жана тажрыйба (эксперименталдык) топторго бөлүндү.

Тажрыйба жүргүзүүчү класстарга методикалык иш-аракеттерди өзүбүз жүргүзүп турдук. Алар төмөнкүлөр болду: мугалимдин окуучулардын жаш жана психикалык өзгөчөлүгүн эске алуусу үчүн педагогикалык жана жалпы психологиялык эмгектер менен тааныштырып туруу; окуучуларды Алыкул Осмоновдун поэмаларын окууга кызыгуусун арттыруучу иш-чаралар (окурмандар конференциялары; изилдөө долбоорлру; акындын чыгармачылыгы боюнча конкурстар; алыкултаануучулар менен жолугушуулар; поэмалардын негизинде сүрөт тартуу, анимация, слайд, даярдоо, ж.б.) уюштурулду; мугалимдин Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутууда окутуунун заманбап технологияларын колдонуу; окуучулардын поэмаларды окуп өздөштүрүү ишмердүүлүгүнө мектеп китепканачыларын жана ата-энелерди кеңири тартуу ж.б.

1.5-таблица – Эксперименттин иштин текшерүүчү (материалды жалпылоо жана жыйынтыктоо) үчүнчү этабы (2022-2023-жылдар)

Максаты	эксперименттин соңку натыйжаларын талдоо жана жыйынтыктоо; изилдөөнүн негизинде илимий-методикалык сунуштарды толуктоо; түзүлгөн моделдин натыйжалуулугун текшерүү; изилдөөнүн негизги илимий жыйынтыктарын диссертация катары жазуу; иш боюнча толуктоолорду жана сунуштарды дагы бир жолу киргизүү.
Милдети	орто мектептерде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын менен окутуу боюнча иштелип чыккан үлгүлөр менен сабак өтүү, алардын жыйынтыктарын талдоо; тема боюнча илимий-методикалык макалаларды жарыялоо; мугалимдерге теориялык жана практикалык жардам көрсөтүү үчүн ачык сабактарды, семинар-тренингдерди өтүү.
Изилдөөнүн методдору	анализ жана синтез; жалпылоо жана системалаштыруу; салыштыруу; анкета берүү; тест алуу; рейтинг; жазуу иштери (дил баян, эссе, макала ж.б.); өзүн-өзү баалоо; математикалык жана статистикалык эсептөөлөр ж.б.
Натыйжалары	орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары боюнча оптималдуу деп эсептелген материалдар тандалып алынды; Алыкул Осмоновдун поэмаларын заманбап технологиялар, анын ичинде видео жана аудио жазуу, театр, фильм, анимация ж.б. техниканын мүмкүнчүлүктөрүн кеңири колдонуу, интернетти пайдалануу оң натыйжа берери аныкталды; окуучулардын кыргыз маданиятын, тарыхын билүүсүнө Алыкул Осмоновдун поэмалары өзгөчө эффективдүү экендиги далилденди ж.б.

Бул этапта жүргүзүлгөн тажрыйбалардын материалдары ар тараптуу үйрөнүлдү, жалпылаштырылды жана математикалык-статистикалык метод менен жыйынтыгы чыгарылды, алар төмөнкү таблицаларда чагылдырылды.

1.6-таблица – Тажрыйба (эксперименталдык – тт) жана байкоо (контролдук – бт) класстарда (6-класстын 255 окуучусунун мисалында) окутулган Алыкул Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасын окуучулардын өздөштүрүү деңгээли (% менен).

№	**Мектеп**	**класс түрү**	**жогорку**	**орто**	**төмөн**
1	№52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицейи	**тт**	27	40	33
		бт	24	39	37

2	№130 Ш.Жумаев ат. орто мектеп	**тт**	30	35	35
		бт	26	34	40
3	№26 П.Жолдошов ат. орто мектеби	**тт**	27	35	42
		бт	22	38	40
4	Ж.Бөкөнбаев ат. жатак-гимназиясы	**тт**	31	34	36
		бт	28	32	40
	орточо	**тт**	**29,4**	**36,2**	**34,4**
		бт	**25,1**	**35,6**	**39,3**

Жогорудагы таблицадан көрүнгөндөй жалпы төрт мектепти алганда жогорку деңгээл тажрыйба тобунда (тт) – 29, 4 %, орто деңгээл – 36,2%, төмөнкү деңгээл – 34, 4 0%ды түздү. Ал эми байкоо тобунда (бт) жогорку деңгээл – 25,1%, орто деңгээл – 35, 6%, төмөнкү деңгээл – 39, 3%ды түздү. Мындагы айырма тажрыйба тобунда жогорку деңгээлдегилер байкоо тобундагыларга салыштырмалуу 4,3%га көп да, төмөнкү деңгээлдер 5,3%га аз.

1.7-таблица – Тажрыйба (эксперименталдык – тт) жана байкоо (контролдук – бт) класстарда (9-класстын 239 окуучусунун мисалында) окутулган Алыкул Осмоновдун «Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер» поэмаларын окуучулардын өздөштүрүү деңгээли (% менен).

№	**Мектеп**		**жогорку**	**орто**	**төмөн**
1	№52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицейи	**тт**	27	33	40
		бт	23	30	47
2	№130 Ш.Жумаев ат. орто мектеп	**тт**	24	36	40
		бт	20	33	47
3	№26 П.Жолдошов ат. орто мектеби	**тт**	27	33	40
		бт	24	30	46
4	Ж.Бөкөнбаев ат. жатак-гимназиясы	**тт**	24	33	43
		бт	20	31	49
	орточо	**тт**	**25, 1**	**33,6**	**39, 3**
		бт	**21,6**	**30,1**	**44,6**

Жогорудагы таблицадан көрүнгөндөй, жалпы төрт мектепти алганда жогорку деңгээл тажрыйба тобунда (тт) – 24,1%, орто деңгээл – 32, 5%, төмөнкү деңгээл – 39,1 %ды түздү. Ал эми байкоо тобунда (бт) жогорку деңгээл – 20, 6%, орто деңгээл – 29, 7%, төмөнкү деңгээл – 44, 1 %ды түздү. Мындагы айырма тажрыйба тобунда жогорку деңгээлдегилер байкоо тобундагыларга салыштырмалуу 4,5%га көп да, төмөнкү деңгээлдер 5, 3 %га аз.

1.8-таблица – Тажрыйба (эксперименталдык – тт) жана байкоо (контролдук – бт) класстарда (10-класстын 168 окуучусунун мисалында) окутулган Алыкул Осмоновдун «Жеңишбек», «Майдын түнү», поэмаларын окуучулардын өздөштүрүү деңгээли (% менен).

№	Мектеп		жогорку	орто	төмөн
1	№52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицейи	тт	22	36	42
		бт	20	34	47
2	№130 Ш.Жумаев ат. орто мектеп	тт	21	36	43
		бт	17	33	50
3	№26 П.Жолдошов ат. орто мектеби	тт	21	34	45
		бт	20	30	50
4	Ж.Бөкөнбаев ат. жатак-гимназиясы	тт	26	35	39
		бт	24	32	44
	Орточо	тт	23,1	35,3	45,1
		бт	19,7	33,5	42,8

Жогорудагы таблицадан көрүнгөндөй жалпы төрт мектепти алганда жогорку деңгээл тажрыйба тобунда (тт) – 23, 1%, орто деңгээл – 35, 3%, төмөнкү деңгээл – 45, 1 %ды түздү. Ал эми байкоо тобунда (бт) жогорку деңгээл – 19, 7%, орто деңгээл – 33, 5%, төмөнкү деңгээл – 42, 8 %ды түздү. Мындагы айырма тажрыйба тобунда жогорку деңгээлдегилер байкоо тобундагыларга салыштырмалуу 3,6%га көп да, төмөнкү деңгээлдер 3, 7 %га аз.

Бул биздин сунуш кылган методикабыздын окутуу орто мектептердин кыргыз адабияты предметинде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын боюнча окутууну жарактуу экендигин тастыктады.

Үчүнчү бап. «Орто мектептерде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары» деп аталып, анын 1-параграфы *«Толубай сынчы» окутуунун технологиялары*» деп аталат. Бул параграфта 6-класста «Толубай сынчы» поэмасын окутуу процессинде окуучунун өздөштүрүүсүн текшерүүдөгү деңгээлдик ыкма жана алар менен иштөөнүн технологиялары жөнүндө сөз болот. Бул теманы ачууда окумуштуу-методисттер А. Сакеев, А. Муратовдун акындын «Толубай сынчы» поэмасын окутуу боюнча эмгектеринин айрым учурларын методологиялык таяныч катары пайдаландык. Андан соң өз методикабызды сунуштадык мында Алыкул Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасын окуучунун өздөштүрүүсүн текшерүүдөгү деңгээлдик ыкма жана алар менен иштөөнү төрт деңгээли боюнча сөз болду. «Толубай сынчы» поэмасын окутуу процессинде окуучунун өздөштүрүүсүн текшерүүдөгү деңгээлдик ыкма жана алар менен

иштөөнүн төрт деңгээли 1-деңгээл: маалыматтык же репродуктивдүү өздөштүрүү, 2-деңгээл: үйрөнгөнүн практикада колдонуу, 3-деңгээл: проблемалык-эвристикалык, 4-деңгээл: чыгармачылык деңгээлдер тапшырмалар түзүлүп, аны иштөө жолдору көрсөтүлдү. Бул деңгээлдер боюнча окутуунун технологиялар менен окуучулар көркөм текстти өздөштүрүүнүн натыйжасында окуучулардын окурмандык маданияты калыптанат, алар адабий-теориялык компетентүүлүккө ээ болот. Бул параграфта мына ошол жыйынтыктарга жетишүүнүн технологиялары чагылдырылат.

2-параграф «Дифференцияланган окутуу технологиясы аркылуу «Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер» поэмаларын окутуу» деп аталат. Дифференцияланган окутуу-бул бардык окуучулардын жеке өзгөчөлүктөрүн, мүмкүнчүлүктөрүн жана жөндөмдүүлүктөрүн эске алуу менен окутуу. Дифференцияланган окутуу процессинде жаңы кырдаалдарды түшүнүү жана жаңы тажрыйба алуу үчүн ар бир окуучунун учурдагы билимине жана мурунку тажрыйбасына таянуу керек. Л.С.Выготский, И.Н.Закатова, И. Э. Унт, А.С. Границкая, В.Д. Шадриков ж.б. дидактиктер, методисттер дифференцияланган окутуу технологиялары мугалим тарабынан ар түрдүү окуучулар үчүн тапшырмаларды кылдат пландаштыруу дагы, окутууну индивидуалдаштыруу, ар бир окуучунун жаңы кырдаалдарды түшүнүү жана жаңы тажрыйба топтоо үчүн алган билимине таянууну белгилешет. Дифференцияланган окутуу технологиясын өз тажрыйбабызда 9-класстын кыргыз адабияты сабагында акындын «Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер» поэмаларынын мисалы аркылуу көрсөтүп бердик. Бул поэмаларды дифференцияланган окутуу технологиялары төмөнкүлөр качан, кандайча колдонулганын ушул параграфта көрсөттүк: окуучуларды окуу топторуна бөлүштүрүү, текстти бөлүктөргө бөлүп окутуу, ютубда ушул чыгарманы окутуу боюнча мугалимдердин тажрыйбаларына таянып алардын сабактарын фрагменттерди пайдалануу, тапшырмалар фондусунан тапшырмаларды тандоо мүмкүнчүлүгү, каармандарды салыштыруу, «ротация», «көп деңгээлдүү тапшырмалар», «болжолдоонун ар кандай ыкмалары» стратегиялар, «концепция» таблицасы, «үч бөлүктүү күндөлүк» усулдары ж.б.

««Жеңишбек», «Майдын түнү» поэмаларын педагогикалык жактан интерпретациялоо («педагогикалык баяндоо», «педагогикалык талдоо») технологиялары» деп аталган 3-параграфта көркөм чыгарманы педагогикалык жактан интерпретациялоонун маани-маңызы жана аны ишке ашыруу жөнүндө сөз болот. Окумуштуу-педагог С. Рысбаев «Баланын китеп окуусун уюштуруу технологиялары» (2015) эмгегинде

мектептин башталгыч класстарынын мугалими да, ортоңку жана жогорку класста сабак берген адабият мугалими дагы адабий чыгарманы окуучулар менен бирге талдап түшүнүүдө мына адабий-мазмундук жана педагогикалык жактан интерпретациялоонун маани-маңызы туура колдоно билүүсүн белгилейт. А бирок ошону менен катар окумуштуу-педагогдордун, атап айтканда, ата-мекендик окумуштууларыбыз илимдин докторлору, профессорлор С. Байгазиев, Н. Ишекеев, А. Муратов, С. Батаканова, С. Сакиевалар жана казак окумуштуусу профессор Б.Сманов көркөм чыгарманы мектеп практикасы талап кылып келген педагогикалык интерпретациялоонун ык-жолдору тууралуу да ойлоруна токтолдук. 10-класста «Жеңишбек», «Майдын түнү» поэмаларын поэмаларын таанытуучулук маанисин, билим берүүчүлүк мазмунун, өнүктүрүүчүлүк мүмкүнчүлүгүн, тарбиялоочулук маани-маңызын ачып берүү үчүн педагогикалык интерпретациялоонун технологияларын сунуштадык.

Ошентип, орто мектептерде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу боюнча сунушталган окутуунун технологиялары окуучулардын билим алууга кызыгуусун арттырып, чыгарманы түшүнүү деңгээлин, когнитивдик (т.а.таанып-билүүчүлүк) компетентүүлүгүн жогорулатат.

КОРУТУНДУЛАР

Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмалары аркылуу окуучулардын Ата мекенди сүйүүгө, улуттук каада-салттарды урматтоого, Кыргызстандын маданий мурастарын жана жаратылыш байлыктарына аяр мамиле кылууга, кыргыз элинин тарыхын, маданиятын, салт-санаа, үрп-адатын сыйлоосуна шарт түзүп, алардын креативдүү ой жүгүртүүсүн, акылмандык, адептүүлүк сапаттарын өстүрүүгө, эстетикалык табитин жана дүйнөгө көз карашын жогорулатууга фундамент даярдайт. Акын өзүнүн жараткан поэмалары менен кыргыз адабиятын окутууну болуп көрбөгөндөй алдыга жылдырган. Акындын поэмалары ар бири өз алдынча өзгөчөлүктөргө ээ болуу менен кыргыз профессионал адабиятынын поэма жанрынын өсүп-өнүгүшүнө белгилүү жаңылыктарды алып келген. Биздин «Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары (орто мектептин мисалында)» деген темадагы изилдөөбүз кыргыз адабиятынан билим берип жаткан мугалимдерге методикалык жактан жол көрсөтүү, алардын сабагын жаңылоого жардам кылуу максатында иштелди.

Диссертацияда темага ылайык териялык-методологиялык эмгектердин негизинде илимий изилдөөлөрдү жүргүзүп, сунуштардын иштеп чыгып, аларды тажрыйбадан өткөрүп, жалпы корутунду чыгардык.

Биринчи милдет орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун тарыхын, азыркы абалын, проблемаларын, өзгөчөлүктөрүн, акындын поэмаларын окуп-үйрөнүүнүн максатын, милдеттерин аныктоо болгондуктан, окуу программалары, окуу китептери, методикалык эмгектер тарыхый-эволюциялык аспектиден талдоого алынды.

Экинчи милдет орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын методологиялык жана дидактикалык негиздерин ачып көрсөтүү, «поэма», «окутуунун технологиялары» түшүнүгүнө педагогикалык аспектиден теориялык анализ жүргүзүү жана анын билим берүү системасындагы орду жана өркүндөтүүнүн зарылдыгын проблемалары коюлган.

«Поэма» түшүнүгүн аныктоодо В. Г. Белинский, А.Квятковский, Ф. И. Буслаев, В. И. Водовозов, В. Я. Стоюнин, В. П. Острогорский, В. В. Голубков, В. А. Роткович, Л. И. Тимофеев, Г. Л. Абрамович, Н.А. Гуляев, М. А. Рыбникова ж.б. окумуштуулардын аныктамаларына таянып, мында жанр катары ар кандай адабий системаларда жана доорлордо жашап келгендиги тактaлды.

«Окутуунун технологиялары» түшүнүгүн тактоодо, жана анын билим берүү системасындагы орду жана өркүндөтүүнүн зарылдыгы боюнча чет элдик окумуштуулар П. Я. Гальперин, Н. Ф. Талызина, П. М. Эрдниев, В. П. Беспалько, Г. К. Селевко, И. П. Подласый, В. А. Сластенин жана Ата мекендик окумуштуулар И. Б. Бекбоев, Э. М. Мамбетакунов, А. Ж. Муратов, Ж. А. Чыманов, С. О. Байгазиев, С. К. Рысбаев, Б. К. Үкүева, Б. М. Акматов, С.Т. Батаканова, С. С. Сакиева, А. Т. Саттарова, Б. К. Оторбаев, К. К. Акматов ж.б. эмгектериндеги эмгектериндеги ойлор чагылдырылды.

Үчүнчү милдет орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутууда окутуунун жаңы технологияларын практикага сунуш кылуу. Ошол максатта Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуучуларга жаңы технологияларга негиздеп окутуунун усулдарын жана жолдорун иштеп чыктык, анын мисалы катары Алыкул Осмоновдун 6-класста «Толубай сынчы», 9-класста «Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер», 10-класста «Жеңишбек», «Майдын түнү» жана класстан тышкары окутула турган поэмаларын деңгээлдик билим берүү технологиялары боюнча окуучунун өздөштүрүүсүн текшерүүдөгү деңгээлдик ыкма жана деңгээлдик билим берүү: маалыматтык же репродуктивдүү өздөштүрүү деңгээли, үйрөнгөнүн практикада колдонуу деңгээли, проблемалык-эвристикалык деңгээл, чыгармачылык деңгээл,

окуучулардын ишмедүүлүгүн активдештирүүгө жана интенсивдештирүүгө негизделген технологиялар жана аны ишке ашыруудагы таяныч схемалар: концептуалдык таблица, жеңил жана оор суроолор, үч баскычтуу күндөлүк, фишбоун, божомол таблицасы.Төрт сүрөттөн бир тапшырма, чейин/ кийин, кара, ойлон, суроо бер? ыкмалары. Чыгарманы педагогикалык жактан интерпретациялоо («педагогикалык баяндоо», («педагогикалык талдоо») ж.б. «Отур, тур», «Осьминог», «Түстөр менен иштөө», «Каармандарга кат» ж.б. технологиялар менен окутуунун жолдору, ыкмалары, жүрүшү чагылдырылды.

Төртүнчү милдет орто мектептерде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу боюнча сунуш кылынган технологияларды экспериментте текшерүү болгон. Бул милдетке ылайык орто мектептерде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу боюнча биз сунуш кылган окутуунун технологиялары эксперименталдык мектептерде атайын максатта сынактан өткөрүлдү, анын натыйжалары биз сунуштаган методика оптималдуу экендигин тастыктады.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

1. Илимий изилдөө ишибиздин материалдарын жогорку окуу жайларынын гуманитардык жана филологиялык адистиктеринин студенттери үчүн, ошондой эле кыргыз тили адабияты мугалимдеринин квалификациясын жогорулат, даярдоо жана кайра даярдоо факультеттери үчүн кеңири пайдалануу.

2. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу боюнча ресурстук камсыздоо аудиотексттер, санариптик иллюстрациялар, картиналардын жана фотосүрөттөрдүн репродукциялары , виммельбух **(**визуалдык маалымат иллюстрациясы**),** электрондук окуу материалдары ж.б. кошуу.

3. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары боюнча сабактардын иштелмелерин, практик-мугалимдердин иш-тажрыйбаларын чыгаруу жана аларды мугалимдерге сунуштоо ж.б.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Байиева, Б. А. Алыкул Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасын окутуунун жаңы технологиялары [Текст] / Б. А. Байиева // КУМУ, НОТ. – 2020. – № 3, (69). – 56-61- бб. https://elibrary.ru/item.asp?id=44663347

2. Baiieva B. B. Teaching of the Theme «Manas and Manastelling Skill» dy Critical Thinking Method Strategies. Open Journal of Modern lingusticz [Текст] / **Gulzat Tolonova, Gulnas Borubekova, Busharipa Ukueva, Umirhon Alibekova, Begaym Baiieva //** – 2020. – C 675-68 https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=103723

3. Байиева, Б. А. Исследование методики преподавания кыргызского языка в начальных класса [Текст] / С. С. Сакиева, А. Ы. Орозбаева, М. М. Асаналиева, Б. А. Байиева // Научный потенциал. ЧУ «Научно-исследовательский институт педагогики и психологии» – 2021. № 3, (34). – 94-99-бб. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46488 859

4. Байиева, Б. А. А. Осмоновдун «Ким болду экен?» поэмасындагы инсандык сапаттарды калыптандыруунун технологиялары [Текст] / Байиева Б. А. / ОшМУ, Жарчы. – 2021. Т. 2. №4. – 57-63-бб. https://elibrary.ru/item.asp?id=47956203

5.Байиева Б. А. А. Осмоновдун «Эшимкандын терeги» поэмасынын окутуунунун технологиялары аркылуу окуучулардын инсандык сапаттарын калыптандыруу [Текст] / Б. А. Байиева / КУМУ, НОТ. – 2021. № 3, (72). –129-135-бб. https://elibrary.ru/item.asp?id=48519436

6. Bayieva, B. B. Study of the Metholodogy of Teaching the Kyrgyz Language in Primary school. [Текст] // S. S. Sakieva, A. Y. Orozbaeva, B. B. Bayieva // Жарчы – Жусуп Баласагын ат. КУУ, –2021. Атайын чыгарылыш. – 423-426-бб. https://lib.knu.kg/files/2021/VKNU2021_Spec_1.pdf

7. Байиева, Б. А. А.Осмоновдун «Майдын түнү» поэмасын окутуунун жаңы технологиялары [Текст] / Байиева Б. А. / ОшМУ, Жарчы. – 2022. Атайын чыгарылыш.–430-438 –бб https://base.oshsu.kg/univer/temp/url/ilim/2021-s4-4-2.pdf

8. Байиева, Б. А. Адабий окууда окуу жана түшүүнүнү үйрөтүү технологиялары. [Текст] / Сакиева С. С., Алиева Р. А., Б. А. Байиева / – Жарчы, №2, – 2022, – 450-456-бб. http://jagu.kg/view/vestnik

9. Bayieva B. B. Professional Education Features in the Credit Conditions of Teaching. [Текст] / Zhyldyz Ismanalieva, Gulmira Zhutanova, Busharipa Ukueva , Begaiym Bayieva.// Journal of Positive School Psychology. – 2022. – C 675-684. https://journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/3356/2189

10. Байиева, Б. А. А.Осмоновдун «Женишбек» поэмасын окутуунун технологиялары. [Текст]/ Б. А. Байиева // КУМУ, НОТ.–Ош, 2022. № 3, (75). –129-135-бб. https://elibrary.ru/item.asp?id=49900627

11. Байиева, Б. А. А.Осмоновдун «Өлүп тирилгендер» поэмасын окутуунун технологиялары. [Текст] / / Байиева Б. А., Кадырова Т. Р. – Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек. 2023. № 3, 255-256-бб. **http://www.science-journal.kg**

12. Байиева, Б. А. А. Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасын окутууда окуучунун өздөштүрүүсүн текшерүүдөгү деңгээлдик тапшырмалар менен иштөө технологиялары [Текст] / Байиева Б. А. / Вестник. – филиал РГСУ. – 2023. – №1. – 74-80-бб. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54597494

Байиева Бегайым Абдугапаровнанын **«Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары (орто мектептин мисалында)»** аталыштагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: Алыкул Осмонов, кыргыз адабияты, поэма, окутуунун технологиялары, орто мектептер, эксперимент, деңгээлдик тапшырмалар, дифференциацияланган технологиясы, педагогикалык интерпретациялоо.

Изилдөөнүн максаты: орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын үйрөтүүдө окутуунун натыйжалуу технологияларын илимий-теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.

Изилдөөнүн объектиси: орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары.

Методдору: теориялык адабияттарды талдоо; байкоо, анкеттөө, аңгемелешүү, тажрыйбаларды үйрөнүү, анализ жана синтез, педагогикалык эксперимент.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүлөр менен аныкталат: орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары, ыкмалары, жолдору, каражаттары адабият таануу, педагогика, психология илимдеринин соңку жетишкендиктерине негизделип алгачкы жолу иштелип чыкты; орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуу программаларындагы, окуу китептериндеги орду, ролу диахрондуу иликтөөгө алынды жана өркүндөтүүнүн жолдору далилденди; Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары боюнча методисттердин, мугалимдердин тажрыйбалары жалпыланды; Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларынын методикасы педагогикалык тажрыйбадан өткөрүлүп, эффективдүү делген жолдор жана ыкмалар практикага сунушталды. Педагогикалык тажрыйбадан өткөрүлүп, эффективдүү делген жолдор жана ыкмалар практикага сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялар менен окутуу боюнча биздин сунуштар мугалимдердин сабагын өркүндөтүүгө көмөк көрсөтөт жана методисттерге окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду жакшыртууда, окутуучуларга жогорку жана орто окуу жайларында курстук, дипломдук, магистрдик иш жаздырууда багыт берет.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – методика и теория обучения и воспитания (кыргызская литература) Байиевой Бегайым Абдугапаровны на тему: «Технологии преподавания поэм Алыкула Осмонова (на примере средней школы)»

Ключевые слова: Алыкул Осмонов, кыргызская литература, стихотворение, технологии обучения, общеобразовательная школа, эксперимент, уровневые задания, дифференцированная технология, педагогическая интерпретация.

Цель исследования: разработать эффективные педагогические технологии преподавания поэмы Алыкула Осмонова в средней школе на научно-теоретической основе и проверить их экспериментально.

Объект исследования: процесс преподавания поэмы Алыкула Осмонова в средней школе.

Предмет исследования: технологии преподавания поэмы Алыкула Осмонова в средней школе.

Методы: анализ теоретической литературы; наблюдение, анкетирование, беседа, познавательный опыт, анализ и синтез, педагогический эксперимент.

Научная новизна исследования определяется следующим: технологии, методы, способы, средства преподавания стихов Алыкула Осмонова в средней школе были разработаны впервые на основе новейших достижений литературоведения, педагогики и психологии; В старших классах диахронически исследовались место и роль стихов Алыкула Осмонова в программах чтения и учебниках и обосновывались пути совершенствования; Обобщен опыт методистов и педагогов по технологиям преподавания стихов Алыкула Осмонова; Методика технологии преподавания стихов Алыкула Осмонова была перенесена из педагогического опыта, предложены эффективные пути и методы на практике. На основе педагогического опыта были предложены на практике эффективные пути и методы.

Практическая значимость исследования: наши предложения по преподаванию стихов Алыкула Осмонова в старших классах с помощью технологий способствуют совершенствованию уроков учителей и ориентируют методистов в совершенствовании учебных программ, учебников, методических пособий, преподавателей письменного курса, диплома, магистерской работы в высшей и средней школе. школы.

SUMMARY

of the dissertation work on the theme «Technologies of Teaching Poems by Alykul Osmonov (Using a Secondary School as an Example (in the example of schools taught in the Uzbek language» by Baieva Begaim to get the academic degree of Candidate of Pedagogical Sciences on the specialty 13.00.02- Theory and methods of teaching and upbringing (Kyrgyz literature)

Keywords: Alykul Osmonov, poem, teaching technologies, secondary schools, experiments, leveled tasks, interpretation, pedagogical narrative, pedagogical analysis.

Object of the study: teaching technologies of Alykul Osmonov's poems in secondary schools.

Subject of the study: the process of teaching Alykul Osmonov's poems in the subject "Kyrgyz Literature" in secondary schools.

Research aim: To develop a scientifically and theoretically justified teaching technology of Alykul Osmonov's poems in the subject "Kyrgyz Literature" in secondary schools and to conduct its experimental verification.

Methods: analysis of theoretical literature, observation, questionnaire, conversation, experiential learning, analysis and synthesis, pedagogical experiment.

Scientific novelty of the study: for the first time, teaching technologies, methods, ways, and means of teaching Alykul Osmonov's poems in secondary schools have been developed based on modern achievements in literary studies, pedagogy, and psychology; a review of the history of teaching Alykul Osmonov's poems in secondary schools has been conducted, focusing on the analysis of the current situation, peculiarities, and history of studying the problem, as well as the goals and objectives of teaching the poet's poems in the era of globalization; it is noted that Alykul Osmonov's poems are included in educational programs and textbooks; the experience of methodologists and teachers on teaching technologies of Alykul Osmonov's poems has been generalized; a teaching methodology for Alykul Osmonov's poems has been developed based on pedagogical experience, during which effective ways and methods for practical application have been identified and proposed.

Practical significance of the study: Our recommendations on the use of teaching technologies of Alykul Osmonov's poems in secondary schools contribute to improving the work of teachers in classrooms. They also guide methodologists in improving educational programs, textbooks, methodological guides, as well as in developing courses for teachers of literature. Additionally, the results of this study can be useful for students writing term papers, diplomas, and master's theses in higher and secondary specialized educational institutions.